

Zonde van de economie. De vergeten bijdrage van Jan Ridder (1910-1946) aan het Nederlands economisch denken

Joost Hengstmengel

Jan Ridder was een veelbelovende econoom van gereformeerde huize die bij het ministerie van Financiën opklom tot thesaurier-generaal. Daarbij was hij voorbestemd om de eerste hoogleraar economie aan de Vrije Universiteit in Amsterdam te worden. Zijn plotselinge dood maakte echter dat Jan Ridder in de vergetelheid is geraakt. Dit artikel wil daar verandering in brengen door het nog nauwelijks gedocumenteerde leven en werk van Ridder te beschrijven. Het volgt Ridder in zijn zoektocht naar een christelijke economie, waarbij noties naar voren komen die nog altijd relevant zijn voor hedendaagse makers van economisch beleid.

1 Inleiding: economie en theologie

De laatste decennia geven blijk van een hernieuwde belangstelling in de combinatie van economie en theologie. Als vrucht van deze kruisbestuiving verscheen in 2014 het *Oxford Handbook of Christianity and Economics* en in 2019 het *Routledge Handbook of Economic Theology*. In het eerstgenoemde handboek is ook een bijdrage te vinden over 'Reformed Christian Economics' (Goudzwaard en Jongeneel 2014) waarin relatief veel economen van Nederlandse bodem figureren. Kenmerkend voor deze gereformeerde economen is dat ze zich op een of andere manier geïnspireerd weten door het economisch gedachtegoed van reformator Johannes Calvijn en dat ze een gedeeld vocabulaire hanteren – met daarin begrippen als schepping, zonde en rentmeesterschap. Hier zou nog aan kunnen worden toegevoegd dat 'de' gereformeerde economie in de regel kritisch staat ten opzichte van het (neo)klassieke economische denken. Ze ageert tegen het mensbeeld van de homo economicus, verzet zich tegen het denken in termen van economische wetten en wil van de scheiding van theoretische economie, politieke economie en economische ethiek niet weten.

De oververtegenwoordiging van Nederlandse economen in de traditie van gereformeerd economisch denken verbaast niet. De gereformeerde theologie heeft in dit land van dominees en kooplieden periodes van grote bloei gekend. Maar belangrijker nog: het calvinisme is als alomvattende levens- en wereldbeschouwing op de kaart gezet door Abraham Kuyper en diens leerling, de gereformeerde rechtsfilosoof Herman Dooyeweerd (1894-1977). Zij boden een gereformeerd denkkader waarbinnen de relatie tussen economie en levensbeschouwing ter sprake kon worden gebracht – en door diverse economen alhier ook daadwerkelijk is gebracht. Het genoemde hoofdstuk uit het *Oxford*

2 Zonde van de economie. De vergeten bijdrage van Jan Ridder (1910-1946) aan het Nederlands economisch denken

---

Handbook of Christianity and Economics laat T.P. van der Kooy, Bob Goudzwaard, Roelf Haan, Roel Jongeneel, Johan Graafland en – wellicht beter passend in een andere traditie – Arjo Klamer de revue passeren. Een gemis is dat enkele voorlopers van deze economen ongenoemd blijven. Te denken valt aan P.A. Diepenhorst, de eerste hoogleraar economie aan de juridische faculteit van de Vrije Universiteit te Amsterdam (VU), en Jan Ridder, de man die voorbestemd was om de eerste hoogleraar te worden aan de economische faculteit van dezelfde universiteit.

Over Diepenhorst is wel opgemerkt dat hij de nieuwe wegen die er in de economische wetenschap werden ingeslagen niet kon meemaken en dat hij theoretisch weinig originaliteit aan de dag legde (cf. Van der Kooy 1953; Smeenk 1953; Zijlstra 1953; Sillevius Smitt 1954). Van Ridder kan dat zeker niet worden gezegd. Ridder beriep zich in zijn publicaties op de jongste economische literatuur en toonde zich met zijn uitwerking van het zondebegrip in de economie een voorloper van inzichten uit de hedendaagse gedragseconomie. Over de rol van deze econoom en topambtenaar bij de oprichting van economische faculteit van de VU is in dit tijdschrift al eens geschreven door Jonne Harmsma, die hem ook opvoerde in zijn biografie over Jelle Zijlstra (Harmsma 2016; 2018). Ridder was echter – zoals Harmsma onmiddellijk zou onderkennen – veel meer dan een figurant in het leven van Zijlstra, de eerste hoogleraar theoretische economie aan de genoemde faculteit en latere minister-president van Nederland. In deze bijdrage wil ik het nog nauwelijks gedocumenteerde leven en werk van Ridder in kaart brengen. Ik volg daarbij in grote lijnen de chronologie van zijn slechts korte leven. In een slotbeschouwing wordt een brug geslagen naar het hedendaags economisch denken.

2 Een positivistisch begin

De wieg van Jan Ridder stond in Groningen. Hij werd in 1910 geboren als zoon van de Groninger Martinus Ridder en de Utrechtse Hesseltje van Popta. Onder zijn zes broers en zussen was ook de latere econoom P.G. Ridder. Jan Ridder bracht zijn jeugd jaren door in Kinderdijk en doorliep de Christelijke H.B.S. te Dordrecht om vervolgens economie te gaan studeren in Rotterdam. Na zijn promotie volgde een bliksemcarrière bij het ministerie van Financiën, waar hij opklom van beginnend ambtenaar tot thesaurier-generaal. Uit zijn huwelijk met Cornelia Pieterella Vermeulen werden drie kinderen geboren. Levensbeschouwelijk stond hij met twee benen in de neocalvinistische traditie van Kuiper: Ridder was lid van de door Kuiper gevormde Gereformeerde Kerken in Nederland, steunde Kuypers Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en wist zich geïnspireerd door de zogeheten Wijsbegeerte der Wetsidee van Kuypers leerling Dooyeweerd. De gereformeerde richting noemt hij ergens “de meest zuivere, onvermengde levenskrachtige openbaring van het Christendom zonder meer” (Ridder 1939b, 334; hij citeert hier VU-ethicus G. Brillenburg-Wurth).

In het najaar van 1927 ging Ridder studeren aan de Nederlandsche Handels-Hoogeschool (NHH), de voorloper van de Erasmus Universiteit Rotterdam. De aan de Pieter de Hoochweg in Rotterdam gevestigde NHH was in 1913 opgericht door Rotterdamse kooplieden om jongvolwassenen toe te rusten voor de handelspraktijk (Van de Laar en Maandag 2013; Diemel 2013, 29–103). Officieel stelde de NHH zich ten doel “wetenschappelijke vorming op het gebied van den handel in den ruimste zin” te bieden. Het curriculum, dat aanvankelijk bestond uit een tweejarige praktijkgerichte koopmansopleiding, werd geleidelijk aan academischer. In de tweede helft van de jaren 20, toen Ridder zijn studie begon, was de NHH hard op weg een economische hogeschool met wetenschappelijke ambities te worden. De rond de 300 studenten konden er kiezen tussen een algemeen-economische, staatkundig-economische en accountancy-richting en werden geacht hun opleiding af te sluiten met een doctoraalscriptie.

Ridder opteerde voor de algemeen-economische richting. Hij volgde onderwijs bij onder meer F. de Vries (theoretische economie), G.M. Verrijn Stuart (geld-, krediet- en bankwezen), N.J. Polak (bedrijfsleer), Z.W. Sneller (nieuwere economische geschiedenis), G.W. Kernkamp (oudere economische geschiedenis), A.O. Holwerda (statistiek en verzekeringswetenschap) en J. Goudriaan (bedrijfsleer). Al snel steeg hij uit boven zijn medestudenten. In 1929 legde hij cum laude zijn kandidaatsexamen af in de handelswetenschap en -economie, in 1932 studeerde Ridder wederom met lof af. Tussendoor was hij werkzaam als student-assistent ‘economische geschiedenis en voor de economische beschrijving van handel, nijverheid, landbouw en scheepvaart’ bij Sneller. Het denkklimaat aan de NHH typeerde hij later als “zeer liberaal getint” en sterk het idee van de vrije concurrentie huldigend.¹

Het theoretisch onderwijs aan de NHH in die tijd kan worden getypeerd als positivistisch. Economie werd gezien als een empirische wetenschap waarin voor normatieve, laat staan expliciet religieuze overwegingen geen plaats was. Dat deze invloed aan Ridder niet voorbijging, blijkt uit een artikel dat hij publiceerde als doctoraalstudent.² Hij hamert in dat stuk, in navolging van zijn leermeester De Vries, op het belang van een “scherpe scheiding” tussen theoretische economie en toegepaste economische politiek. Daarbij verwijt hij calvinistische economen als Diepenhorst op een verkeerd front strijd te leveren: “vele grondbeginselen der moderne economie zijn eensluidend met die door de Calvinist[i]sche levens- en wereldbeschouwing worden erkend” (Ridder 1931, 427). In zijn kritiek op de klassieke en de Oostenrijkse school zou Diepenhorst het onderscheid tussen theoretische en politieke economie verwaarlozen en ten onrechte afgeven op haar mensbeeld en methode. Het doel van wetenschap, aldus Ridder, is het blootleggen van causale verbanden en daartoe is methodologische abstractie onvermijdelijk. Het moge verwerpelijk zijn om in de economische politiek een op eigenbelang gerichte mens te

---

¹ J. Ridder aan J. Coops en J. Oranje, 17 maart 1941, Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlandse Protestantisme (HDC), Archief P.J. Verdam 449, doos 19.

² Tekenend is dat de redactie in een voetnoot aangaf met plaatsing van het artikel niet per se geheel met de inhoud in te stemmen.

veronderstellen, in de theorie mag men uitgaan van wat men wil – zolang dit uitgangspunt maar expliciet wordt gemaakt!

Met een beroep op de gereformeerde theoloog J.H. Bavinck stelt de jonge Ridder dat het mensbeeld van de homo economicus ook helemaal niet vergezocht is: het eigenbelang is een van de krachtigste menselijke drijfveren en waar “de motor van het eigenbelang harder trekt dan volgens God wil geoorloofd is” en ontaardt in egoïsme, is dat een gevolg van de zonde (Ridder 1931, 414). Het in zijn werk zo centrale thema van de zonde duikt hier voor de eerste maal op. In de modernste theoretische economie, zo leest Ridder Diepenhorst de les, heeft het eigenbelang ook helemaal geen plaats meer. Zij bestudeert economische beslissingen onder schaarste. Haar studieobject is het (1) economisch subject, (2) dat een rangorde aanbrengt in (3) schaarse middelen met alternatieve toepassingsmogelijkheden, (4) ten einde zijn doelen te realiseren.

Voor Diepenhorsts wens dat er in de economie rekening wordt gehouden met godsdienst, ethiek en recht blijft volgens Ridder dan ook alle ruimte: zij melden zich in de vier genoemde economische ‘categorieën’ en zijn een gegeven voor de econoom. Wie de maatschappij ethisch en religieus wil hervormen, zal dus invloed moeten uitoefenen op de keuzes die economische actoren in praktijk maken, niet op de theoretische economie op zich. Zolang de grondbeginselen van de laatste niet in strijd zijn met de Heilige Schrift is er voor calvinisten geen reden haar af te vallen. Een economische politiek op calvinistische grondslag, concludeert Ridder dan ook, heeft zich “in haar doeleinden ... te richten naar de eischen der Calvinistische ethiek en in haar middelen en maatregelen ... te houden aan een juist bevonden theoretische economie” (Ridder 1931, 428).

3 Conjunctuurbeweging

Op donderdag 28 november 1935 promoveerde Ridder aan de NHH tot doctor in de handelswetenschap. Met zijn *Een conjunctuur-analyse van Nederland 1848-1860* betrad hij het tot dan toe onontgonnen terrein van de Nederlandse conjunctuurgeschiedenis. Zijn interesse in de conjunctuur en haar oorzaken kwam niet uit de lucht vallen: hij had het fenomeen aan den lijve ondervonden. Was hij zijn studie economie begonnen tijdens de hausse van de jaren 20, zijn proefschrift schreef hij tijdens de daaropvolgende baisse, de economische crisis van de jaren 30. Als basis voor zijn dissertatie nam hij de conjunctuurtheorie van F.A. Hayek. Zoals altijd spiegelde Ridder zijn denken aan de laatste economische theorieën. “Aan de hand van Hayek”, schrijft hij, “willen wij de economische categorieën zoeken, die in een organisatie van het economische leven verwezenlijkt moeten zijn, om er de conjunctuur een endogenen oorsprong te kunnen doen vinden” (Ridder 1935b, 3). Vernieuwend aan deze benadering was dat Ridder een fase uit de economische geschiedenis bestudeerde door de bril van een bepaalde economische theorie.

Aandacht voor de relatie tussen economie en levensbeschouwing heeft hij in zijn dissertatie niet. Het enige dat Ridders gereformeerde achtergrond verraad, zijn een aan de theoloog Bavinck ontleend motto – over dat het godsgeloof geen wetenschappelijke conclusie maar een getuigenis van het hart is – en twee stellingen. De eerste stelling vormt een reactie op de bekende historicus Johan Huizinga: “IV. Huizinga laat ten onrechte na te wijzen op de invloed, dien het Calvinisme heeft uitgeoefend o.m. op de ontwikkeling van Nederland”. De tweede, meer opvallende stelling sluit aan bij wat Ridder in zijn eersteling over theoretische en politieke economie beweerde: “V. Een Christelijke theoretische economie heeft bestaansrecht; bij hare uitwerking zou men echter tot de conclusie komen, dat zij in opbouw en uitwerking grootendeels gelijk zou zijn aan de moderne theoretische economie”.

In een artikel over conjunctuur dat Ridder ten tijde van zijn promotieonderzoek schreef voor een christelijk lezerspubliek legt hij wel een link met het geloof. Zijn bespreking van een boek van Sir Arthur Salter over de economische crisis van die dagen eindigt hij met een vergelijking met Hendrikus Colijn, voorzitter van de ARP. Tegenover het onverschillige het-komt-wel-weer-goed van Salter stelt hij het realistische Godsvertrouwen van Colijn. “Wij zien liever met Dr. Colijn uit naar hulp van Boven en niet van een mystisch, onwezenlijk het komt wel weer terecht. Ook deze depressie is ons van Hem toegekomen die ons alzo regeert, dat loof en gras, regen en droogte, vruchtbare en onvruchtbare jaren, spijs en drank, gezondheid en krankheid, rijkdom en armoede en alle dingen niet bij geval maar van Zijne vaderhand ons toekomen” (Ridder 1932, 255).

Na zijn promotie gaat Ridder als ambtenaar aan de slag bij het ministerie van Financiën. Hij blijft deze jaren over het conjunctuurverschijnsel publiceren, ditmaal in het toonaangevende tijdschrift *De Economist* (Ridder 1934; 1935a; 1936), zonder daarbij overigens de religieuze dimensie te betrekken.³ In 1937 schrijft hij voor een niet nader genoemde studiekring – vermoedelijk een van lokale kringen van de Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte – een preadvies over ‘Het vraagstuk van de beheersing der conjunctuur in het licht van de wijsbegeerte der wetsidee.’ In zijn voordracht schetst hij een “Christelijke c.q. Calvinistische” conjunctuurpolitiek als bijdrage aan de opbouw van een christelijke economie. De taak van een christelijke economie, redeneert Ridder, is het naspeuren van de Gods economische ordinantiën. Dat zulke verordeningen bestaan, volgt uit de grondslag van zijn betoog: “het christelijk, gereformeerd geloof zoals dat door Calvijn wederom helder is ontwikkeld, door Kuyper, [Herman] Bavinck e.a. is uitgebouwd” (Ridder 1937c, 1). Het raamwerk van zijn preadvies is dat van de wijsbegeerte der wetsidee, een calvinistische filosofie (ontwikkeld aan de Vrije Universiteit door Dooyeweerd en anderen) waarin de werkelijkheid wordt beschouwd als een samenspel van diverse onderscheiden aspecten. Ridder rekt dit raamwerk enigszins op door economische conjunctuur in verband te brengen met het esthetische aspect uit deze filosofie, waarvoor de norm van de volmaakte harmonie geldt. Het schenden van de

³ In een later artikel, Ridder (1942a), wijst hij wel op de rol die het – uiteindelijk door levensbeschouwing gekleurde – mensbeeld speelt in de conjunctuurtheorie.

spaarzaamheid, de door God gegeven norm voor het economisch aspect, is automatisch ook het schenden van de esthetische norm, aldus Ridder.

Het doel van conjunctuurpolitiek is volgens Ridder de volmaakte harmonie in de economische ontwikkeling te bevorderen (Ridder 1937b, 3). Hoewel de christen(politicus) sceptisch staat tegenover de utopie van een aards paradijs waar conjunctuur noch crisis is, blijft diens plicht om disharmonie tegen te gaan in stand. Het conjunctuurverschijnsel is een gevolg van de zonde. Het doet zich voor waar mensen zondigen tegen de door God ingestelde economische harmonie, namelijk door fouten te begaan in de economische ontwikkeling. De menselijke onvolkomenheid – en meer in het bijzonder de *Fehlinvestierung* door producenten – veroorzaakt ups en downs in het economisch leven, wat vraagt om beheersing. Dit is allereerst een taak voor individuele spaarders, consumenten en producten, die door de juiste voorlichting kunnen komen tot een verandering van behoeftes, en pas in de tweede plaats voor de staat. De laatste kan bepaalde maatregelen treffen met het oog op het algemeen belang, maar mag daarbij nimmer ‘staatssocialistisch’ te werk gaan. Het streven moet zijn naar een juiste middenweg tussen vrijheid en ordening.

4 Antirevolutionaire beginselen

Voor Ridder stonden gereformeerd en calvinistisch op één lijn met antirevolutionair. Een echte calvinist schuwt revolutie en neemt afstand van de beginselen van de alles ontwrichtende revolutie bij uitstek: de Franse Revolutie met haar ideaal van volkssoevereiniteit. Ridders eerste, hiervoor besproken publicatie verscheen niet toevallig in *Antirevolutionaire staatkunde*, het orgaan van de Dr. Abraham Kuyper Stichting, het wetenschappelijk bureau van de ARP. In de jaren 30 gaf hij in dit tijdschrift vaker zijn mening over economische politiek in het licht van de antirevolutionaire beginselen. Antirevolutionair impliceerde voor Ridder onder meer een afkeer van staatsbevoogding. Het door Kuyper geformuleerde beginsel van soevereiniteit in eigen kring, dat aan de verscheidene domeinen van de samenleving een bepaalde zelfstandigheid toekende, vroeg om grote terughoudendheid wat betreft overheidsingrijpen. De reformatie van de maatschappij en die van de economie meer specifiek diende derhalve bij het individu te beginnen (Ridder 1939b, 337).

Evengoed zijn er economische vraagstukken die horen tot de verantwoordelijkheid van de staat omdat ze de directe invloedssfeer van het individu overstijgen. Een ervan is de internationale handelspolitiek. Autarkie, schrijft Ridder in een gelijknamig artikel, kan niet gelden als een antirevolutionair beginsel. De term was tijdens de economische crisis weer naar boven komen drijven, maar stond voor een nationalistisch beleid dat niet paste binnen het goddelijk wereldplan. Zoals door Colijn benadrukt werd, is de internationale handel “een van God gewild en aangewezen middel om de eenheid en onderlinge afhankelijkheid van de geheele menscheit aan te geven” (Ridder 1933, 130). De

handelspolitiek van landen mag er daarom niet op gericht zijn zich binnen hun grenzen af te sluiten voor de buitenwereld. Colijn week hierin overigens af van Kuiper die vrijhandel verafschuwde omdat het in zou gaan tegen diezelfde goddelijke ordeningen (Zijlstra 1987, 155–56).

Ook geldpolitiek is een typische staatstaak. Voor het geldwezen bestaan volgens Ridder specifieke goddelijke verordeningen waarnaar de christeneconoom en -politicus moet zoeken. Dat pleit voor een christelijke geldpolitiek gebaseerd op een christelijke geldtheorie (Ridder 1939b, 339). Het principiële streven naar de waardevastheid van geld om tot natuurlijke prijsverhoudingen in een maatschappij te komen, moet van antirevolutionaire kant worden afgewezen. Crises en depressies zijn namelijk meer dan een gevolg van een onverstandige geldpolitiek: ze overkomen ons “om der zonde wil”. Het ideaal van een natuurlijke maatschappelijke ontwikkeling strijdt bovendien met de gedachte dat duurzame ontwikkeling rekt met Gods wil. De richtlijn voor een christelijke geldtheorie is: “het bevorderen van rust en vertrouwen en het handhaven van de gerechtigheid in de maatschappij, opdat de individuele en organische krachten binnen de maatschappij zich vrij kunnen ontwikkelen”, rekening houdend met Gods verordeningen (Ridder 1939b, 352). Deze ontwikkeling is in de eerste plaats een verantwoordelijkheid van individuen en maatschappelijke instanties. Pas wanneer deze kringen botsen en het algemeen belang bedreigen, mag de overheid het wapen van de geldpolitiek inzetten. Het streven naar waardevastheid kan daarbij een middel zijn, maar is nooit een doel in zichzelf.

5 Naar een christelijke economie

In de jaren 40, in wat de laatste fase van zijn leven zou zijn, gaat Ridder zich systematischer uitlaten over het ideaal van een christelijke economische wetenschap. “De tijd is rijp voor het lanceren van de christelijke lijnen voor het economisch denken” (Ridder 1939a, 16). Hij is bij Financiën dan inmiddels opgeklommen van beginnend medewerker tot hoofdcommies, referendaris en administrateur. In de zomer van 1941 houdt hij op een wetenschappelijke bijeenkomst van de VU een referaat over het thema (dis)harmonie in het economisch leven. Om tot een economie op christelijke grondslag te komen, stelt Ridder, moet men zich niet richten op randzaken. “Een Christelijke economie toch wordt niet gekweekt door aan de uitloopers van de wetenschap hier en daar wat te snoeien, maar wel door deze in haar wortel te beïnvloeden en te pogen de economie van daaruit naar Gods gebod te richten” (Ridder 1941c; cf. 1941b, 90–91). Vandaar dat hij zich wil richten op de grondbeginselen van de economie en, meer in het bijzonder, het evenwichtsvraagstuk.

De christelijke economie zal in Ridders visie een midden moeten vinden tussen twee uitersten. Zij zal enerzijds een alternatief moeten bieden voor economen (de fysiocraten, klassieke school, Oostenrijkse school) die geloven in een natuurlijke harmonische ontwikkeling en hameren op vrijheid van overheidsinmenging. Zo’n misplaatst optimisme

miskent namelijk de doorwerking van de zonde. Anderzijds moet zij wegblijven van economen (Thomas Malthus, David Ricardo, Marx, etc.) die leren dat het economisch leven zich in wezen disharmonisch ontwikkelt en de overheid als regelaar moet optreden. Dergelijk pessimisme gaat weer voorbij aan het bestaan van een goddelijke orde. Moeilijkheden ontmoet de modernste economische theorie vooral in dynamische vraagstukken die “spotten” met het idee van evenwicht en harmonie. Ridder noemt hier de hem vertrouwde thema’s van conjunctuur en de waardefluctuatie van geld. In zekere zin, vervolgt hij, is harmonie vanuit de christelijke scheppingsgedachte als normale toestand te beschouwen. De zonde verstoort haar echter. De taak van de christelijke wetenschap, economie in dit geval, is de goddelijke verordeningen op het spoor te komen en “het zondige systeem van verkeerde elementen te zuiveren” (Ridder 1941c, 22).

Om de zonde-uitingen in de economie te bestrijden, is een economische politiek vereist. Maar wederom is dit in eerste instantie een taak van het individu in diens rol als consument en producent. De beslissingen onder schaarste die mensen nemen, zijn bepalend voor de ontwikkeling van het economisch leven. Voor het individu en de economische verbanden waarin hij participeert, ligt er daarom een opdracht om de doorwerking van de zonde een halt toe te roepen. De overheid heeft als taak om hierin voor te lichten. Pas als het algemeen belang in het geding komt, zal zij actief moeten ingrijpen om de economische harmonie te herstellen. De vraag naar de precieze voorwaarden hiervoor vereist een nadere uitwerking: Ridders betoog bedoelde slechts “eenige bouwstenen” aan te dragen.⁴

Zijn meest gerijpte – maar niettemin abstract blijvende – stuk over de inzet van de christelijke economische wetenschap schreef Ridder twee jaar voor zijn dood in het liber amicorum voor zijn leermeester F. de Vries: ‘Het geloof als datum’ (Ridder 1944a; voortbouwend op 1937a). De slechts korte bijdrage vertrekt vanuit de constatering dat het individuele economische handelen in de theoretische economie onderbelicht is gebleven. De modernste theorie, een *logic of choice*, beschouwt het persoonlijk handelen en de bijbehorende behoefteschema’s als gegeven. Ze zijn met een Latijns woord *datum*. De eigenlijke drijfveren van mensen blijven hierdoor buiten beeld. Een leer van het persoonlijk economisch handelen, dat theoretisch economen en overheden inzicht geeft in hoe individueel handelen zonder dwang kan worden beïnvloed, komt zo niet tot stand. Dit terwijl “economische zelfverantwoordelijkheid” waarbij men uit eigen beweging het goede doet uiteindelijk het effectiefst is.

Met de econoom Walter Eucken wijst Ridder op het verband tussen de rangorde van de menselijke behoeftes en de levensstijl van de economische subjecten in kwestie. De behoefteschema’s waar de econoom mee werkt, hebben slechts ten dele natuurlijke

---

⁴ Het debat na het referaat werd bij verschillende gelegenheden voortgezet, onder meer in Ridder (1942b). In een in hetzelfde jaar verschenen studie naar de geschiedenis van de homo economicus-figuur stelt Ridder wederom vast dat het individueel economisch handelen onvoldoende aandacht krijgt. De christeneconoom zou dit moeten betreuren omdat daarin “het fundament” ligt “voor den opbouw van een Christelijke maatschappij waarin het economisch proces bepaald wordt door Gods wet” (Ridder 1941a, 128).

oorzaken. De menselijke wil, in samenhang met iemands levens- en wereldbeschouwing – of die nu van religieuze aard is of niet, speelt evengoed een rol. Door hierop acht te slaan, begeeft de econoom zich in het grensgebied van de economie, waar niet alleen andere vakwetenschappen maar ook religie, filosofie en ethiek de aandacht opeisen. Wil een econoom de theorie nuttig maken voor de economische praktijk, dan moet hij haar “wijsgerig fundeeren” in een bepaalde opvatting van de werkelijkheid en vervolgens “een synthese vinden voor wat religieus noodzakelijk, ethisch wenschelijk en economisch mogelijk is” (Ridder 1944a, 446). Een bevredigende wijsgerige fundering, stelt Ridder met rechtsfilosoof Dooyeweerd, wordt alleen gevonden in de grondbeginselen van het christelijk geloof. In die zin is ook het christelijk geloof *datum* voor de uitbouw van de economie.

6 Een tragisch einde

Ridder beschouwde zichzelf als een economisch denker in de traditie van de Europese Reformatie en het Nederlandse Réveil.⁵ Zijn potentie als christeneconoom bleef ondertussen niet onopgemerkt. Aan de VU, toen nog een gereformeerd bolwerk, lagen serieuze plannen om een economische faculteit op te richten met Ridder als hoogleraar (Zondergeld 2002, 19). In 1944 werd een commissie gevormd ter bespreking van de kandidaat-hoogleraren. Het voorstel was dat Ridder zou worden benoemd en daarbij steun zou krijgen van buitengewoon hoogleraar Diepenhorst, die vanaf het begin van de eeuw staathuishoudkunde had gedoceerd bij de juristen. Ridder gaf in zijn publicaties blijk van wetenschappelijk interesse, genoot bij het ministerie een voortreffelijke reputatie, beloofde een levendige docent te zijn en bezat in eigen kring een economische kennis als geen ander, aldus de commissie. Niet al zijn publicaties waren even gelukkig, maar het was begrijpelijk dat hij “bij zoo moeilijke materie als de economie nog niet in allen deele tot principieele klaarheid” was gekomen. Als lid van de gereformeerde kerk kon van hem bovendien onderwijs op gereformeerde grondslag worden verwacht.⁶

Ridder zelf was in 1941 overigens verzocht een advies uit te brengen over de op te richten faculteit. In zijn schrijven reflecteert Ridder op het onderwijs in Rotterdam, Amsterdam en Tilburg. Bij zijn alma mater nam hij een “geringe vastheid van lijn” waar die voortkwam uit een “gebrek aan ... leiding gevende levens- en wereldbeschouwing” en resulteerde in “allerlei wind van leer”. Over Tilburg is hij veel beter te spreken, niet in de laatste plaats omdat het onderwijs daar geworteld was in een vastomlijnde grondslag.⁷ Ridders advies viel in goede aarde en zijn naam stond datzelfde jaar nog bovenaan het lijstje van beoogde hoogleraren.⁸ Tot een benoeming kwam het in 1944, maar Ridder zag zich genoodzaakt zijn benoeming voorlopig af te wijzen omdat de voorziene wederopbouw na de oorlog alle

⁵ Over beiden schreef hij historische beschouwingen: Ridder (1943; 1944b).

⁶ J. Oranje aan Curatoren der Vrije Universiteit, 7 augustus 1944, HDC, Archief P.J. Verdam 449, doos 19.

⁷ J. Ridder aan J. Coops en J. Oranje, 17 maart 1941, HDC, Archief P.J. Verdam 449, doos 19.

⁸ Rapport van de commissie voor de economische faculteit, 27-12-1941, HDC, Archief P.J. Verdam 449, doos 19.

aandacht opeiste. Het daaropvolgende jaar werd hij bij Financiën benoemd tot thesaurier-generaal. Op 14 november 1946, tien minuten voor acht 's avonds, sloeg het noodlot toe. Het vliegtuig dat Ridder terugbracht van een overleg in Londen stortte neer bij Schiphol. Alle inzittenden kwamen om het leven. De economische faculteit werd in 1948 alsnog opgericht, waarbij Zijlstra de plaats innam die was toebedacht aan Ridder.

Diepenhorst zou Ridders dood in een diesrede typeren als een groot verlies voor de VU. Diens "tragisch vroeg sterven" sneed "hoopvolle verwachtingen" af (Diepenhorst 1948, 24). Ridder onderschreef wat Diepenhorst al bijna een halve eeuw had benadrukt: dat de grondbeginselen van de Bijbel het richtsnoer behoren te zijn bij de uitbouw van de economische wetenschap. Dit ideaal stond echter op gespannen voet met de secularisatie van de economie die Diepenhorst waarnam in de eerste helft van de twintigste eeuw. Het geloof wordt als *datum* buiten het bereik van economen gehouden en functioneert daar eerder als *fatum* (noodlot) "dat den geregelden gang van het economisch proces verstoort, dan [als] een bezielende factor" (Diepenhorst 1948, 23).

7 Slotbeschouwing

Een krappe twintig jaar was het Ridder vergund om zijn gedachtes over economie te formuleren. Zijn postuum verschenen bijdrage 'Wijsbegeerte en economisch leven' vormt er de neerslag van. Het voert langs de inmiddels bekende thema's van een door God gegeven normativiteit, beslissingen onder schaarste, conjunctuur en zonde in het economisch leven. De theoretische uitwerking van het laatste kan toch wel als Ridders belangrijkste bijdrage aan de combinatie economie en theologie worden beschouwd. Bij zonde in de economie, schrijft hij, moeten we niet te snel denken aan het Bijbelse gebod gij zult niet stelen. Diefstal is namelijk niet per se of uitsluitend een economisch fenomeen. Economische zonden moeten we zoeken bij het economisch subject, dat wil zeggen bij het individu maar ook bij de economische verbanden die als subject kunnen optreden. Zij manifesteren zich in de behoefteschema's die economische subjecten, of zij nu consument of producent zijn, eropna houden en dringen zo het bredere economische leven binnen. De door God verlangde heiliging van het economisch leven vereist derhalve een persoonlijke bekering. Waar het op aankomt, is het "heiligen van de behoefteschema's" zelf (Ridder 1948, 125, 127). Dit vraagt in algemene zin om kennis en voorlichting.

Ridders in een calvinistisch jargon gehuld ideaal van een christelijke economische wetenschap is iets van vervlogen tijden. Toch heeft zijn nadruk op de invloed van individuele behoeftes en beslissingen op het economisch leven een blijvende relevantie. Sterk is vandaag de dag de neiging om het kwaad te zoeken in economische structuren (of het nu met klassieke leuzen is als 'het kapitalisme' en 'het grootkapitaal' of hipperen termen als *bankocracy*, *gigantism*, *gig economy*, etc.) om vervolgens de hulp in te roepen van de overheid die het kwaad moet beteugelen. Dat dit soort ongelijkheid bevorderende instanties bestaan en dat overheidsingrijpen soms nodig is, lijdt geen twijfel. Vaak wordt

echter over het hoofd gezien dat de economische realiteit waarin wij leven ten diepste voortkomt uit ons eigen gedrag. De economie is geen autonoom systeem dat losstaat van het *economic problem* dat consumenten en producenten proberen op te lossen. Bij het individu moeten we daarom de uiteindelijke bron van het economisch kwaad zoeken, niet eerst en alleen bij de structuren die we tot stand brengen.

Met zijn nadruk op de rationele beperktheid en kortzichtigheid van mensen kunnen we Ridder classificeren als een voorloper van het idee van *bounded rationality* in de gedragseconomie. De zonde in de economie noemt hij in zijn postume stuk een gevolg “van het gebrek van de mens, dat hij het economisch proces in de tijd niet kan overzien” (Ridder 1948, 126). Ook *bounded willpower* en *bounded morality*, twee andere gebreken in het menselijk handelen die door sommigen worden onderscheiden, vinden bij hem hun evenknie. Ridder betoogt weliswaar niet met zoveel woorden dat mensen suboptimale beslissingen nemen, maar wel dat de menselijke wil een belangrijke rol speelt in het behoefteschema. Het individu is in het bevredigen van zijn behoeften “verplicht dat zo te doen, dat de uitwerking van die bevrediging op zijn medemens en daardoor op het gehele economisch en maatschappelijk leven geschied overeenkomstig Gods bedoeling” (Ridder 1948, 122). En daarin vertoont de wil volgens Ridder van nature een gebrek: de zondige mens wil maar al te vaak zaken die hemzelf en anderen schade toebrengen. Dit besef van een drievoudig tekort bij de mens vormt een correctie op de homo economicus die, hoewel al meer dan een eeuw mikpunt van kritiek, nog altijd het veld niet helemaal geruimd heeft.

Auteur

Dr. Joost Hengstmengel (j.w.hengstmengel@vu.nl) is universitair docent aan de Faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam en medewerker van het Erasmus Economics & Theology Institute.

Literatuur

- Diemel, B., 2013, *Erasmus School of Economics. Honderd jaar*, Rotterdam: Stad en Bedrijf.
- Diepenhorst, P.A., 1948, *De ontwikkeling van de wetenschap der economie in de 20e eeuw*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- Goudzwaard, B. en R. Jongeneel, 2014, Reformed Christian Economics, in: P. Oslington (red.) *Oxford Handbook of Christianity and Economics*, 206-23, Oxford: Oxford University Press.
- Harmsma, J., 2016, In Rotterdamsche sfeer, Economische wetenschap aan de Vrije Universiteit tussen Ridder en Zijlstra, *TPEdigitaal*, vol. 10(3): 99-112.
- . 2018, *Jelle zal wel zien. Jelle Zijlstra, een eigenzinnig leven tussen politiek en economie*. Amsterdam: Prometheus.
- Kooy, T.P. van der, 1953, Diepenhorst en de economie, *Antirevolutionaire staatkunde*, vol. 13: 342-49.
- Laar, P. van de, en B. Maandag, 2013, Een Rotterdamse hogeschool, in: M. Dicke, P. van de Laar en J. Visser (red.), *Ambitie en identiteit. Van Nederlandsche Handels-Hoogeschool tot Erasmus Universiteit Rotterdam 1913-2013*, 8-28, Rotterdam: Stad en Bedrijf.

12 Zonde van de economie. De vergeten bijdrage van Jan Ridder (1910-1946) aan het Nederlands economisch denken

---

- Ridder, J., 1931, De grondslagen eener economische politiek naar calvinistische beginselen, *Antirevolutionaire staatkunde (driemaandelijksch orgaan)*, vol. 5: 409-29.
- . 1932, Crisis en handelspolitiek, *Antirevolutionaire staatkunde*, vol. 8: 249-55.
- . 1933, Autarkie. *Antirevolutionaire staatkunde*, vol. 9: 111-37.
- . 1934, Hans Rosenberg, Die Weltwirtschaftskrisis von 1857-1859, *De Economist*, vol. 83: 388-91.
- . 1935a, De economische categorieën van de moderne conjunctuur, *De Economist* vol. 84: 853-71.
- . 1935b, *Een conjunctuur-analyse van Nederland 1848-1860*, Amsterdam: H.J. Paris.
- . 1936, Conjunctuurtheorie en bankpolitiek, *De Economist*, vol. 85: 302-7.
- . 1937a, Eten en drinken ter eere Gods, *Correspondentiebladen van de Vereeniging voor Calvinistische Wijsbegeerte*, vol. 2(5): 120-22.
- . 1937b, Het vraagstuk van de beheersching der conjunctuur in het licht van de wijsbegeerte der wetsidee I.
- . 1937c, Het vraagstuk van de beheersching der conjunctuur in het licht van de wijsbegeerte der wetsidee II.
- . 1939a, De crisis in het economisch denken, *Correspondentie-bladen van de Vereeniging voor Calvinistische Wijsbegeerte*, vol.4(1-2): 14-17.
- . 1939b, Het geldwezen in het licht van de A.R. beginselen, *Antirevolutionaire staatkunde (driemaandelijksch orgaan)*, vol. 13: 333-69.
- . 1941a, De oorsprong van het begrip van den homo economicus [1], *Philosophia Reformata*, vol. 6: 128-44.
- . 1941b, F.A.G. Keesing, Het evenwichtsbegrip in de economische literatuur. *Correspondentiebladen van de Vereeniging voor Calvinistische Wijsbegeerte*, vol. 6(4): 87-91.
- . 1941c, *Harmonie en disharmonie in het economisch leven*. Assen: G.F. Hummelen.
- . 1942a, De komende vernieuwing der conjunctuurtheorie, *De Economist*, vol. 91: 350-53.
- . 1942b, Het karakter van economische wetten, *Correspondentie-bladen van de Vereeniging voor Calvinistische Wijsbegeerte*, vol. 7(1-2): 8-10.
- . 1943, Calvinisme en kapitalisme, *De Heraut*, nr. 3418-3423.
- . 1944a, Het geloof als datum, in: *Economische opstellen aangeboden aan prof. mr. F. de Vries*, 440-48. Haarlem: Bohn.
- . 1944b, Reveil en armoede, *De Heraut*, nr. 3451-5, 3457, 3470.
- . 1948, Wijsbegeerte en economisch leven, in: H.J. Spier en J.M. Spier (red.), *Wijsbegeerte en levenspractijk*, Kampen: Kok.
- Sillevis Smitt, H.H., 1954, Prof. Mr Pieter Arie Diepenhorst, in: *Almanak van het Studentencorps aan de Vrije Universiteit*, 24-30. Amsterdam.
- Smeenk, C., 1953, In memoriam Prof. Mr. P.A. Diepenhorst, *Sociaal maandblad*, vol. 8(11): 218-20.
- Zijlstra, J., 1953, Prof. mr. P.A. Diepenhorst als economist, *Trouw*, 13 oktober 1953.
- . 1987, Antirevolutionairen en economische politiek, in: J. de Bruijn (red.), *Een land nog niet in kaart gebracht. Aspecten van het protestants-christelijk leven in Nederland in de jaren 1880-1940*, 153-62. Amsterdam: Passage.
- Zondergeld, G., 2002, *Geen duimbreed?! De Vrije Universiteit tijdens de Duitse bezetting*, Zoetermeer: Meinema.